Fabiny Tibor

A filológia és a kritika együttes szolgálata

Ruttkay Shakespeare-kritikái a nyolcvanas években

„Shakespeare nekem tulajdonképpen mindig üdítő kiruccanás volt a szűkebb szakmai berkeimből, és mindig mint magyar szerző bukkant fel a horizontomon" – mondta Ruttkay Kálmán Kelevéz Ágnesnek és Dávidházi Péternek egy beszélgetésben 1993-ban.[1] Öt évvel korábban, 1988-ban a Magyar Shakespeare Bizottság első – s mind a mai napig utolsó – kiadványát, a magyar nyelven megjelent *Új Magyar Shakespeare Tár*t ezzel a dedikációval látta el: „A 65 éves Ruttkay Kálmánnak a Shakespeare-filológia négy évtizedes szolgálatáért."[2]

Talán pontosabb lett volna, ha így fogalmaz a Bizottság: „a *magyar* Shakespeare-filológia négy évtizedes szolgálatáért", hiszen Ruttkay Kálmán első sorban hungarológusként volt Shakespeare kutatója; számára Shakespeare valóban mindig „magyar szerző" maradt; a magyar Shakespeare-filológia műfajában egyedülállót alkotott.

Országh László 1947-ben kérte fel az akkor a hadifogságból hazatérő, s még éppen Eötvös-collegista Ruttkay Kálmánt, hogy vállalja el a Franklin-Társulat kiadásában megjelenő *Shakespeare Összes* kontrollszerkesztését[3] az időközben elhunyt Halász Gábor helyett. Nem tudom, egy huszonöt éves angol szakos hallgató kapott-e valaha tanáraitól ennél nagyobb – bizonyára a nyelvi tudásának és a filológiai képességeinek szóló – elismerést, megtiszteltetést és kihívást, ami azt jelentette, hogy a harminchét Shakespeare-dráma magyar fordítását végigolvashatta és összehasonlíthatta az eredeti szöveggel. 1948-ban így látott napvilágot a

[1] Ruttkay Kálmán, *Összegyűjtött írások*, a kötet anyagát összegyűjtötte Ittzés Gábor, Kiséry András, Budapest, Universitas, 2002, 336.

[2] *Új Magyar Shakespeare Tár: Hungarian Studies in Shakespeare*, szerk. Fabiny Tibor, Géher István, Budapest, Modern Filológiai Társulat, 1988.

[3] Ruttkay, *i. m.*, 223–224.

nagy vállalkozás: „A magyar szöveget az angol eredetivel Ruttkay Kálmán vetette egybe Halász Gábor módszerének szellemében."[4]

Az Új Magyar Könyvkiadó 1955-ben, illetve az Európa Kiadó 1961-ben részint új fordításokban jelentette meg Shakespeare drámáit, s ebben Ruttkay látta el jegyzetekkel és utószóval az *Ahogy tetszik*et és a *Periclest*. Saját kontrollszerkesztői munkájáról 2005-ben így nyilatkozott: „Én mániákus kontrollszerkesztő voltam, mindig írásban adtam kontrollszerkesztői véleményemet: mérhetetlenül hosszúak voltak és többen megsértődtek rajtuk. De volt, aki nagyon hálás volt, például Áprily Lajos, ő azt is igényelte, hogy üljünk össze és beszéljük meg a javításokat."[5]

1961-ben az Arany János összes művei kritikai kiadásában ő szerkesztette *A Szent-Iványéji álom*, a *Hamlet, dán királyfi* és a *János király* szövegeit, s utószót írt „Arany János mint Shakespeare-fordító" címen,[6] 1983-ban pedig a Vörösmarty kritikai kiadásban látott napvilágot a „Vörösmarty Mihály Shakespeare-fordításairól" című tanulmánya.[7]

A 2002-ben megjelent *Összegyűjtött írások* első, „Magyar Shakespeare" című fejezetében az Arany-, és a Vörösmarty-tanulmányokat a két veretes Ruttkay-tanulmány keretezi, az 1965-ös „Klasszikus Shakespeare fordításaink" című, valóban klasszikus írás[8] és az 1996-os „Egy *Szentivánéji álom*-fordítás" című, Nádasdy Ádám fordítását bíráló tanulmány.[9] A fordításokról szóló tanulmányaiban Ruttkay Kálmán egyszerre vonultatta fel imponáló filológusi arzenálját és villantotta fel a sokunk számára oly kedvesen szellemes kritikusi képességeit.

A következőkben Ruttkay Kálmánnak a nyolcvanas években megjelent Shakespeare-kritikáira irányítjuk a figyelmünket.

A Magyar Televízió a nyolcvanas években megvásárolta a BBC Shakespeare-sorozatát, s ennek nyomán az Európa Könyvkiadó és a Magyar Rádió és Televízió újszerű és sikeres vállalkozásba kezdett: Borbás Mária szerkesztésében a drámákat egyenként, többnyire a klasszikus fordításokban jelentették meg. A szerkesztő később így nyilatkozott: „Az 1980-as évek BBC sorozatában mindegyik dráma megjelent külön kötetben. El is fogyott, népszerű, jól sikerült sorozat volt. Minden kötethez íródott egy kis utószó is."[10]

---

[4] William Shakespeare, *Királydrámák,* jegyz. Országh László, Franklin-Társulat, 1948 (Összes drámai művei, 1), 1254.

[5] Szele Bálint, *„Társalogni avval, aki bölcs": 11 Shakespeare-interjú*, Budapest, Ráció, 2008, 126–127.

[6] Ruttkay, *i. m.,* 23–41.

[7] *Uo.,* 42–73.

[8] *Uo.,* 9–31.

[9] *Uo.,* 74–86.

[10] Szele, *i. m.,* 176.

A magyar Shakespeare-kutatók számára az új kiadásban a legizgalmasabbak ezek a „kis utószók" voltak, amelyeket a nyolcvanas évek olyan tekintélyes magyar Shakespeare-kutatói írtak, mint az Angliában élő Cs. Szabó László; az itthoni tekintélyek közül Kéry László, Vas István, Ruttkay Kálmán, Géher István, de helyet kaptak a középnemzedékhez tartozó Takács Ferenc, Szőnyi György Endre és Ferencz Győző is.

Ruttkay Kálmán az ELTE-n több generációnak a 18–19. századi angol irodalmat adta elő; az egyetemen Shakespeare-ről nem tartott előadásokat, csak nagy ritkán hirdetett meg egy-egy speciális kollégiumot (például *A vihar*ról), vagy éppen az angol Shakespeare-kritika történetéről. Az 1978/79-es tanévben, amikor az ELTE angol szakán végzős hallgató voltam, két féléven keresztül tanulmányoztuk a Shakespeare-kritika történetét „Drydentől Johnsonig".

A hazai anglisták és Shakespeare-kutatók ezért is fogadták kíváncsian a sorozat keretében Ruttkay Kálmán által a kilenc Shakespeare-drámához írt „kis utószót". Ezek a következők: *II. Richard*;[11] *A vihar*;[12] *Téli rege*;[13] *Julius Caesar*;[14] *VI. Henrik I–III*;[15] *III. Richard*;[16] *Pericles.*[17] Már a mennyiséget tekintve is igen tiszteletre méltó teljesítmény ez, hiszen a kilenc dráma a teljes Shakespeare-korpusz egynegyed része!

Bár e dolgozat címében Ruttkay Kálmán „Shakespeare-kritikáiról" szóltam, kérdés azonban, hogy a Borbás Mária által „kis utószó"-nak nevezett műfaj nevezhető-e kritikának? Elképzelhető ugyanis, hogy a „kis utószókat" író neves szerzők talán a Shakespeare-hez inkább a televízió képernyőjére szocializálódott, de talán a nyomtatott termékhez még érdeklődve forduló közönségnek szánták. Ám Ruttkay Kálmán kis utószóiban is érezzük a kritikusi felelősséget, hogy keresi a közönségét, s keresi a hangot, amivel ezt a közönséget meg kell szólítania.

A sorozat szerkesztőjének koncepciója szerint Ruttkay Kálmánra a királydrámák fele, egy római darab és – egy kivétellel – az utolsó Shakespeare-drámák:

---

[11] William Shakespeare, *II. Richard,* ford. Somlyó György, utószó Ruttkay Kálmán, Budapest, Magyar Rádió és Televízió, Európa Könyvkiadó, 1980.

[12] Uő, *A vihar,* ford. Babits Mihály, utószó Ruttkay Kámán, Budapest, Magyar Rádió és Televízió, Európa Könyvkiadó, 1981.

[13] Uő, *Téli rege,* ford. Kosztolányi Dezső, utószó Ruttkay Kálmán, Budapest, Magyar Rádió és Televízió, Európa Könyvkiadó, 1983.

[14] Uő, *Julius Caesar,* ford. Vörösmarty Mihály, utószó Ruttkay Kálmán, Budapest, Magyar Rádió és Televízió, Európa Könyvkiadó, 1984.

[15] Uő, *VI. Henrik,* ford. Vas István, utószó Ruttkay Kálmán, Budapest, Magyar Rádió és Televízió, Európa Könyvkiadó, 1985.

[16] Uő, *III. Richard,* ford. Vas István, utószó Ruttkay Kálmán, Budapest, Magyar Rádió és Televízió, Európa Könyvkiadó, 1985.

[17] Uő, *Pericles,* ford. Áprily Lajos, utószó Ruttkay Kálmán, Budapest, Magyar Rádió és Televízió, Európa Könyvkiadó, 1986.

a regényes színművek, a románcok jutottak utószó-írás céljából. Tanulmányunkban eltekintünk a York-tetralógia (*VI. Henrik I–III* és a *III. Richard*) kommentárjainak elemzésétől, s figyelmünket részint az először megjelent utószókra *(II. Richard, Julius Caesar),* részint Ruttkaynak a három románcról szóló értelmezésére fordítjuk.

A *II. Richard*ról írt „kis utószó" egy elegánsan megírt mestermunka, ahol a precíz filológiai adatolás szerencsésen találkozik az érték-orientált, de sohasem önmagáért csillogó kritikai éleslátással, azaz a tudomány a művészettel. Ezen tudósi és kritikusi erényeket megmutatva „honosítja" Ruttkay Kálmán a talán még fiatal, s az előző nemzedéknél valószínűleg alacsonyabb műveltségi fokú olvasóréteg számára Shakespeare királydrámáját. A dráma nagy kérdése Ruttkay szerint nem az, hogy bűnös-e Richard király, hanem az, hogy a valóban vétkező, ám mégis törvényesen felkent uralkodó büntethető-e? Ruttkay találó tömörséggel mutat rá a dráma paradoxonára: „Richard méltán bűnhődik, de jogtalanul."[18]

A *Julius Caesar* elemzésében is elmondja Ruttkay az olvasónak, hogy nem maradt fenn Shakespeare-től egyetlen kézirat sem. Helyesen mutat rá, hogy Shakespeare tulajdonképpen Brutus-drámát írt, csak üzleti szempontból volt kívánatos Caesar nevét adni a címhez. Akárcsak a *II. Richard* esetében, Ruttkay itt is párhuzamot von az agg (s uralkodásra talán már alkalmatlan) I. Erzsébet királynő és a dráma címszereplője között. Szellemesen írja, hogy valamennyi római darab közt a *Julius Caesar* a „legrómaibb, mert még nyelvében, stílusában is van valami, ami Rómát idézi".[19] Terjedelemben elég sokat időz a dráma anakronizmusainak sorolásával, amelyeket egyébként lényegtelennek tart.

Láttuk, hogy Ruttkay nem a nyolcvanas években írt először utószót a Shakespeare-drámák magyar kiadásához, hanem kettőhöz már 1955-ben is Kéry László felkérésére.

Az 1955-ös *Pericles*-magyarázatot is (amely szinte változatlan formában újra megjelent az 1961-es kiadásban) nagyfokú műgond és szellemi elegancia jellemzi. Kimutatja az I–II. illetve a III–V. felvonások közötti értékbeli, stiláris különbségeket, azokkal az irodalomtörténészekkel értve egyet, aki a dráma első két felvonását nem tulajdonítják Shakespeare-nek. Ruttkay szövege teljesen nélkülözi a mások által akkoriban kötelességből használt marxista szóhasználatot, ő legfeljebb az „*eszmei mondanivaló*"-t említi meg, amelynek – a művészi szerkezettel együtt – „csak Marina történetében van nyoma".

E korai írásban is érvényesül a tárgyszerűség és a mívesség gondos egyensúlya: az általa idézett Alexander Bernát „túlzó esztéticizmusból fakadó" érvelését a „filológia tanulsága" ellenpontozza. Ruttkay egyszerre nyújt a darab megértéséhez

[18] Uő, *II. Richard,* 152.

[19] Uő, *Julius Caesar,* 151.

nélkülözhetetlen tárgyi–filológiai információt és választékos stílusával egyszerre teszi vonzóvá ezt az „ennyire semmitmondó, ennyire szétesőˮ *Pericles*t.

Amikor Ruttkay arról ír, hogy a dráma második fele sokkal jobb, mint az első, egy érdekes nyelvi fordulatot használt, amely, ki tudja miért – szerintem sajnálatosan – kimaradt az egyébként a korábbi kiadással szó szerint megegyező 1961-es kötetből. Ugyanis 1955-ben még azt írta Ruttkay, hogy a Marina-történet kedvéért Shakespeare „belemelegedett a munkábaˮ, s a „III–V. felvonásra jóval többet pazarolt költői tehetségének, azaz itt is inkább csak rutinjának feleslegéből, mint az első két felvonásraˮ.[20] Azt, hogy a „belemelegedettˮ szónak hat év után miért kellett kimaradni – ma már csak találgatni tudjuk.

Eltelik egy emberöltő, újabb harminckét év, s Ruttkay Kálmánt az Európa Kiadó 1986-ban ismét a *Pericles* kommentálására kéri fel. Mit tegyen? Vegye le a régi szöveget a polcról, s küldje el a kiadónak? Vagy inkább írjon egy új utószót? Az utóbbit választja. Persze, nem teljesen újat, hiszen a régi ott volt előtte, ami abból is látható, hogy az 1955-ös kiadásban emlegetett Drydent, Ben Jonsont és Alexander Bernátot idézi itt is, igaz, a kritikatörténet más ismert alakjaival (Nicholas Rowe, Alexander Pope, Samuel Johnson) együtt. A szerzőség sokat vitatott kérdését „talán a tévedés kockázata nélkülˮ Ruttkay itt így summázza: „Shakespeare átdolgozott egy darabot, amelyet valaki más írt, de ennek a szerzőjét nem sikerült elfogadhatóan azonosítani.”[21]

Az a benyomásunk, hogy 1986-ban Ruttkay többet ír a darab külső körülményeiről (kiadások, kritika, szerzőség, források) mint 1955-ben, illetve ekkor, az első alkalommal több teret szentelt a darab benső világának (műfaj, szerkezet, jellemek, nyelvezet) mint az új kiadásban.

Ám némileg előre szaladtunk: a *Pericles*-utószó előtt még két másik két románc – *A vihar,* 1981; *Téli rege,* 1983 – kommentárjainak megírásához is kap felkérést.

*A vihar*hoz fűzött kommentár a darabbal kapcsolatos szokásos, de Ruttkay szerint „pontatlanˮ közhelyek – az „utolsó darabˮ mítosza, Prospero búcsúja a mágiától és visszavonulása Milánóba Shakespeare művészettől való búcsújának és Stratfordba való visszavonulásának allegóriája stb. – szkeptikus fogadtatásával és ironikus cáfolatával indít. A négy utolsó dráma sokféle műfaji elnevezését fontolgatja magyarul („színmű,ˮ „tragikomédiaˮ, „tündérjátékˮ, „misztériumˮ), ezúttal is tartózkodik attól, hogy az angol terminológiát követve „románcnakˮ hívja őket; a külön műfajt alkotó vonásokat azonban igen találóan foglalja össze: „elsiratott családtagok boldog egymásratalálása, holtnak hitt személyek feléledése

[20] William Shakespeare, *Színművek,* szerk. Kéry László, utószó Ruttkay Kálmán, Budapest, Új Magyar Könyvkiadó, 1955 (Összes drámái, 6), 954.

[21] Uő, *Pericles,* 142.

[…] elégtétel az ártatlanul szenvedőknek […] megtorlás helyett megbocsátás a bűnösöknek."[22]

A jellegzetesen ruttkays irónia, a „sudden thrust" megnyilvánulását ismerhetjük fel, amikor azt a közhiedelmet cáfolja, hogy a regényes színműveket már nem a mindenki számára nyitott Globe-ban, hanem egy illúziókat kívánó, szűk társadalmi elitnek játszó feketebarátok épületében adták elő. „Ami pedig a »fekete barátok« színházának feltételezett ízlésformáló, dramaturgiai, színpadtechnikai hatását illeti, egyetlen adatunk sincs arra, hogy Shakespeare utolsó négy darabja közül ott bármelyiket is előadták" (125. old.).[23]

A korabeli színjátszásról, a Globe-ról Ruttkay ugyanazt írja itt is, mint a más művekhez írt utószóiban, de amíg egy hasonló helyzetben számítógéppel elkényeztetett nemzedékünk minden bizonnyal gyorsan „bepésztolná" a témában korábban írt gondolatait, Ruttkay mégsem plagizál önmagától, a korábban már leírtakat újrafogalmazza, s így csak a felszínes olvasónak támadhat *déja vu* élménye.

Természetesen illetlenség lenne a románcok elemzése kapcsán akár a mítosz szerepét hangsúlyozó archetípus-kritika, vagy a kolonializmus kérdéseit feszegető új historizmus felismeréseit számon kérni a szerzőtől; ám az talán mégsem helytelen, ha rámutatunk arra a feszültségre, amit a szerző két megállapítása között érzékelünk. Egyrészt azt olvassuk – szerintem helyesen –, hogy *A vihar* „nagyon összetett, sokrétű allegória",[24] másrészt azonban az írást egy szkeptikus kérdés zárja: „Hiheti-e Prospero, hogy öccse és gaz cinkosai gyökeresen megváltoznak, mert nem állt rajtuk bosszút, pedig megvolt rá az alkalom?"[25]

Nem hiszem, hogy merő szemléletbeli különbségről lenne szó a szerző és közöttem, amikor nem osztom azt a nézetét, hogy emberek életében nem lehetséges a gyökeres irányváltás, konverzió; mégis úgy vélem, Ruttkay Kálmán, a románcok sok elemzőjéhez hasonlóan, észrevétlenül belesétált egy csapdába. Ezt – jobb híján – én a „realitás-elv csapdájának" („reality-fallacy") nevezem, annak a félreértésnek, hogy az életnek megfelelés, azaz a realitás ismérveit kérhetjük számon a mitikus műfajon, ami pedig mese és látomás, s ahol minden lehetséges, ahol minden emberileg elképzelhetetlen megtörténhet, ugyanis ez a műfaj nem „tükröt tart" a természetnek, hanem önmagáért van, önmaga beteljesedésén munkálkodik.

Ugyanerre – az én olvasatom szerinti félreértésre – találhatunk példát az egyébként filológiailag és kritikailag is kiváló *Téli rege*-utószóban (1986) is. A *Téli rege* elemzését nem terheli már az a görcs, hogy a szerzőnek önmagát kellene újraírnia, mint a *Pericles* esetében, sem pedig az a gátlás, hogy *A vihar* mégiscsak

[22] Uő, *A vihar,* 121.
[23] *Uo.,* 125.
[24] *Uo.,* 128.
[25] *Uo.,* 131.

Shakespeare vitathatatlan remekműve, ami talán személyesen is közel állhatott hozzá.

A *Téli rege* elemzésekor Ruttkay lendületesen ír, mondhatnánk, egyenesen szárnyal. Helyesen mutat rá, hogy – mivel meséről van szó – az anakronizmusok miatt (pl. cseh tengerpart) értelmetlen Shakespeare-nek szemrehányást tenni, mint ahogyan azon sem kell megbotránkoznunk, hogy a darabban mulatságosan keverednek a pogány és a keresztény elemek, hiszen a műfaj nemcsak megengedi, de talán meg is kívánja az ilyen irracionális rendetlenséget. Igen jól és élesen látja, hogy „A *Téli rege* már címe szerint is rege, mese; ilyen értelemben van saját világa, saját földrajzzal, időszámítással, s ilyen értelemben a mese törvényeinek érvényességi körén belül hiteles benne sok egyéb is, ami ellen különben a valóságérzékünk, a logikánk, esetleg már a művészi érzésünk is háborogna.”[26] A dramaturgiai furcsaságok (pl. az Idő allegorikus figurájának megjelenése) kapcsán is találó észrevétel, hogy „A mű alaposabb vizsgálatából könnyen derülhet ki, hogy az ilyenféle, eleve drámaiatlannak látszó elemek mindig dramaturgiailag indokoltan, drámai funkcióval kerültek a darabba.”[27]

Ruttkay számára inkább a *Téli rege* alakjai jelentenek problémát, nevezetesen, hogy csak a mellékszereplők (Antigonus, Paulina, Camillo, Bango, Autolycus) az igazán hús és vér Shakespeare-karakterek; a főszereplők velük szemben „egy nagyon kötött, nagyon pontosan előírt szertartást hajtanak végre, majdhogynem személytelenül”.[28] Ők nem igazán emberek, hanem, „végrehajtók”, akiket a „rituális szerep” kötelez erre a funkcióra.

E finoman fogalmazott értékelésben *kritikailag* igaza van Ruttkaynak, ám mi van akkor, ha a románc műfaja elsősorban nem egy hagyományos kritikai elemzést, hanem „értelmezést” igényel? Hogy e kettő között mi a különbség, arra hamarosan visszatérek.

Még ha a realitás szempontjait is alkalmazzuk – mint írtam: nem egészen helyesen – a műre, akkor is védhető, hogy nemcsak Hermione, a sokat szenvedő anya, hanem az egykor bűnös apa is visszakapja gyermekét, hiszen Leontest a hiteles bűnbánata tette erre méltóvá. Az azonban igaz, hogy Mamillust és Antigonust – a *Pericles* Thaisájával, illetve a *Cymbeline* Imogenjével ellentétben – Shakespeare nem támasztja fel. De ne felejtsük el, hogy itt nem komédiáról van szó, ami megkerüli a tragédiát, s így érkezik a happy endinghez, hanem románcról, ami nem megkerüli, hanem magába építi, s egyúttal meg is haladja a tragédiát. A románcok meta-tragédiák.

Bár elméletben Ruttkay – mint láttuk – nagyon helyesen rámutatott, hogy a románcokat „nem a mi valóságérzékünk felől kell megközelíteni”, a gyakorlatban

[26] Shakespeare, *Téli rege,* 170.

[27] *Uo.,* 173.

[28] *Uo.,* 174.

azonban mégsem kerüli el mindig a realitás-elv csapdáját. Például amikor az emberi tapasztalat alapján hűvös iróniával megkérdőjelezi Florizel és Perdita „felhőtlen boldogságát",[29] vagy – mint láttuk – Prospero gonosz testvérének gyökeres megváltozásának lehetőségét, s ezáltal Prospero „művének" befejezettségét.

Hadd támasszam alá ezt a szempontot egy analógiával. Emberileg Mamillus a *Téli regé*ben ugyanúgy nem támad fel, mint a bibliai Jób könyvében a történet elején hirtelen meghalt hét fiú és három leány, s emberileg Paulinát Antigonusért ugyanúgy nem pótolja Camillo, amint emberileg Jóbot sem kárpótolhatta az Úr a történet végén neki ajándékozott hét új fiúval és három új leánnyal. De ugye érezzük, hogy a Jób könyve értelmezésekor mellékvágányra szaladunk, ha ezt a realitás-elv szempontjából egyébként valós anomáliát feszegetjük. Talán a románc műfaja azért kívánja inkább az „értelmezést", mert az közelebb áll a bibliai hagyományhoz, mint a tragédia és a komédia színpadi konvencióihoz.

Ezen a ponton érkeztünk el írásunk konklúziójához, amikor a Shakespeare-kritikus Ruttkay Kálmánnak nemcsak az erényeit, hanem a vitatható pontjait is megláthatjuk. Nem kritikusi „fogyatékosságról", hanem – talán – nemzedékbeli s az ezzel bizonyára összefüggő szemléletbeli különbségekről van szó. Az élet természetes rendje, hogy minden új nemzedék az előtte járó nemzedék értékeit „megőrizve – meghaladva" szeretné beépíteni a saját maga értékrendjébe.

A Ruttkay Kálmán előtt járó anglista generáció még a hagyományos történeti alapú filológiát képviselte, ami a pozitivizmus szellemében minden olyan apró dolgot is tudományosan „kutatott", aminek ilyen vagy olyan „vonatkozása" volt. A hazai anglisztikában például Fest Sándor (1883–1944) volt ennek a paradigmának egyik igen tiszteletreméltó képviselője. Ruttkay nemzedékére azonban már egyértelműen hatott az értékorientált kritikai irodalomtudomány, különösen is az amerikai „Új kritika", illetve az angol irodalomnak Drydentől Eliotig ívelő kritikai hagyománya, amely tudatosan kereste a különbséget az érték és a selejt között. Ez a paradigma védőbástyát is jelentett a mindent, beleértve az irodalomtudományt is bekebelezni kívánó marxizmussal szemben.

Ruttkay Kálmán a legjobb angolszász kritikai hagyományhoz csatlakozva „megőrizve – meghaladva" kívánta folytatni a filológusnemzedék értékteremtő munkásságát. A Fest Sándor könyvéről írt tiszteletet mutató, ám egyúttal távolságot is tartó könyvrecenziója[30] jól illusztrálja ezt a tudósi és kritikusi magatartást. Ruttkay nem tartozott azok közé, akik a mikrofilológiát a „tudni nem érdemes dolgok tudományának" (Hatvany Lajos), vagy éppen „piszmogásnak" (Lukács György) tekintette. Ellenkezőleg. Magas színvonalon művelte azt; a tudományból művészetet alkotott, s a művészetek kritikáját is tudományos szinten képviselte. Ezért is láthattuk, hogy a nyolcvanas években írt Shakespeare-utószóin is meg-

[29] *Uo.,* 176.

[30] Ruttkay, *i. m.,* 291–301.

különböztethető volt két réteg: a filológusé és a kritikusé. Egyik sem volt ürügy a másik számára. Ruttkay Kálmán ebből a szempontból „bilingvis" volt.

A hetvenes és a nyolcvanas években – a történeti és a kritikusi paradigma után vagy mellett – megjelent egy új paradigma, amit értelmezésnek nevezhetünk. A humán tudományokban, s azon belül is az irodalomtudományban egyre erőteljesebben kezdte éreztetni hatását a hermeneutika, amely az egyes műveket nem izoláltan, de még csak nem is műfaji konvenció kritikai keretében kívánta vizsgálni, hanem Gadamer és Eliot által is „hagyománynak" nevezett kontextusban, ami nemcsak az irodalmat, hanem a művészeteket, sőt az emberi bölcseletet, de még a szent könyveket is magába foglalta. Bármennyire is tiszteletre méltónak tekinti ez a paradigma akár a történeti alapú tudományos korrektséget, akár az ízlés pallérozását elősegítő értékorientált kritikát, akár mindkettőt, az értelmező számára a mű nem egyszerűen „jó" vagy „rossz", hanem olyasvalami, amelyet e hagyomány (mitológia, Biblia, bölcselet, művészetek, az olvasói tapasztalat) kontextusában is meg lehet szólaltatni, újra lehet teremteni.

A kritika és az értelmezés megkülönböztetésére már a harmincas években is történt kísérlet, bár igaz, hogy az elméletet nem mindig követte meggyőző gyakorlat. Akárhogy is vélekedjünk az egykori kísérletekről a hetvenes-nyolcvanas években jelentkező, hagyomány-alapú hermeneutikai szemlélet számára használhatónak tűnik az egykori definíció.

Eszerint „a kritika tárgyiasítja a szóban forgó művet, összehasonlítja azt más művekkel, hogy nyilvánvalóvá váljék, a mű mennyiben múlja fel azokat vagy marad a színvonaluk alatt, s ezáltal elválasztja a »jó«-t a »rossz«-tól, és végezetül ítéletet mond a mű tartós érvényességéről. Ezzel szemben az értelmezés (interpretáció) éppen ellenkező irányba halad: megpróbál behatolni a műbe, s megkísérli, amennyire ez lehetséges, a művet saját természetének fényében megérteni. Az értelmezés többnyire elkerüli az érdemek megvitatását, mivel már kiindulásként elfogadta a mű igényelte érvényességet, s ezért elsősorban nem a »jó« és a »rossz« közötti megkülönböztetés foglalkoztatja."[31]

A hagyomány-elv alapján még az úgynevezett „fércművekkel" is érdemes foglalkozni, hiszen, ha bármennyire is töredékesen, úgy hordozzák részként az egészet, mint a csepp a tengert. Ezért lehet még a „fércműveket" is „szeretni", hiszen meghalljuk bennük az alkotó hangját és a hagyomány morajlását. Azért foglalkozunk velük is behatóbban, mert az általuk képviselt víziót érvényesnek tekintjük.

Mi az, ami összeköti a filológust, a kritikust és az értelmezőt? Két dolog: a szöveg tisztelete és az olvasás szeretete.

Befejezésként – ennek mintegy illusztrálására – hadd idézzek fel egy személyes epizódot Ruttkay Kálmánnal kapcsolatban.

---

[31] G. Wilson Knight, *Wheel of Fire: Interpretations of Shakespearean Tragedy,* London, Methuen, 1930, 1.

Már egy éve tanítottam a szegedi József Attila Tudományegyetemen (ma: Szegedi Egyetem), amikor 1981 szeptemberében Kálmán meghívott hozzájuk teára. Ez volt az első látogatásom a Széher úton, amit aztán később, a Piliscsabára történő közös ingázás idején több hasonló kellemes alkalom követett. (A legemlékezetesebb talán az a reggeli volt az elvarázsolt ház napsütötte teraszán, amelyet Várkonyi Ágnes szolgált fel nekünk fehér köténykében az egyik nyár eleji piliscsabai indulásunk előtt valamikor 2003–2005 körül.) 1981-ben, az első látogatás idején Kálmán még magázott, s én természetesen „tanár úr"-nak szólítottam. Családja körében sok mindenről beszélgettünk, például az irodalom oktatásáról, Chaucer és Shakespeare tanításának nehézségeiről. Ekkor hangzott el tőle egy mondat, amit aztán tíz évvel később, véletlenül éppen az irodalomoktatás három paradigmájáról (filológia, kritika, értelmezés) szóló tanulmányom zárómondataként idéztem is: „Olvasni kell őket megtanítani."[32]

Arra is jól emlékszem, hogy ott és akkor arra terelődött a beszélgetés, hogy sajnálatosan elfelejtődött, hogy a tudomány és a tanítás is végeredményben „szolgálat". Ma is fülemben cseng a tanár úrnak ez az emfatikus mondata, ami némileg meglepetést jelentett számomra.

Tanulmányomat az 1988-ban megjelent *Új Magyar Shakespeare Tár* dedikációja kapcsán a „szolgálat"-tal kezdtem, s most az egykori beszélgetést felidézve a „szolgálat"-tal is fejezem be. Ruttkay Kálmán élete és életműve – beleértve a filológiát és a kritikát mesteri módon egyesítő magyar shakespeareológiát – kétségtelenül „szolgálat" volt, a szó legnemesebb értelmében. Amíg közöttünk volt, tudatosan vagy öntudatlanul – ezt én nem tudom – megtestesítette, élte és sugározta szeretett Eötvös Collegiumának jelmondatát: „Szabadon szolgál a szellem."

[32] Fabiny Tibor, *A „posztkritika" esélyei: „Kritika" vagy „értelmezés" a Shakespeare-művek egyetemi oktatásában?,* szerk. Bernáth Árpád, Szeged, 1990 (Studia Poetica, 9), 251–262.